

Лагутіна Ірина Вікторівна
Національний університет
"Одеська юридична академія"
к.ю.н., доцент кафедри трудового права та
права соціального забезпечення

Особисті немайнові трудові права як правова категорія

У сучасній демократичній державі особисті немайнових права людини і громадянина являють собою найважливіший політико-юридичний та соціальний інститут, який виступає мірилом досягнень розвитку суспільства. Уявлення про дану категорію прав динамічно змінюються в часі і просторі, відбувається уточнення змісту прав, що існували раніше, виникають нові права, розширюються уявлення про механізм їх регулювання та захисту.

Єдність суспільства і свобода особистості є необхідними умовами суспільного прогресу. У зв'язку з цим виникає необхідність окреслити ті юридично обов'язкові орієнтири, яким має відповідати громадянське суспільство, і особистість, що претендує на статус вільної. Дану функцію покликане виконувати держава через один зі своїх інструментів – право. Отже, має бути і інститут, який регулює і охороняє соціальне відокремлення людини, його індивідуалізацію як члена громадянського суспільства – особистості.

Наявність і визнання державою і закріплення на законодавчому рівні особистих немайнових трудових прав створить умови для розвитку правової держави, де верховенствує закон, умови для найбільш повного забезпечення трудових прав і законних інтересів, коли протизаконні дії можуть бути припинені, а заподіяна шкода - відшкодовано.

Соціальна цінність особистих немайнових прав полягає, головним чином, в тому, що вони самі по собі, а також гарантії їх реального здійснення

визначають становище людини в суспільстві, а отже, і рівень розвитку самого суспільства.

Метою статті є виділення системи особистих немайнових трудових прав, що належать працівникам і виникають у сфері найманої праці, обґрунтування необхідності їх регулювання та захисту засобами і прийомами саме трудового права.

Теоретичною основою дослідження послужили праці таких вчених, як М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, М.І. Бару, Б.К. Бегичев, Л.Ю. Бугров, Б.М. Генкін, Л.Я. Гінцбург, С.Ю. Головіна, А.Д. Зайкін, С.А. Іванов, О.С. Іоффе, І.Я. Кисельов, Л.О. Красавчикова, Р.З. Лівшиць, М.В. Лушнікова, Н.І. Матузов, Ю.П. Орловський, А.Є. Пашерстником, В.Д. Перевалів, М.М. Семенюта, В.М. Скобелкін, О.В. Смирнов, Л.С. Таль, Е.Б. Хохлов, А.М. Ерделевській та ін. Положення та висновки, що містяться в цих працях, склали концептуальну основу для наукової розробки загальних проблем особистих немайнових трудових прав.

Водночас, особливе значення для розвитку особистих немайнових прав мають наукові дослідження українських цивілістів, які не лише розробили загальні засади правової регламентації особистих немайнових прав, але й сформувавши їх систему. До їх числа слід віднести праці Ч. Н. Азімова, І. А. Безклубого, Д. В. Бобрової, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, І. В. Жилінкової, В. І. Кисіля, В. М. Коссака, О. В. Кохановської, О. Д. Крупчана, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, Р. А. Майданика, В. Ф. Маслова, Г. К. Матвєєва, О. О. Мережка, О. А. Підпригори, О. О. Підпригори, О. А. Пушкіна, З. В. Ромовської, М. М. Сібільова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишки та інших.

Слід зауважити, що, виокремивши особисті немайнові права фізичних осіб у структурі Цивільного кодексу, Україна стала однією з перших на території країн колишнього пострадянського простору, хто втілює вказані положення в життя. Річ у тім, що переважна більшість країн колишнього СРСР відхиляє ідею правової регламентації особистих немайнових прав фізичних осіб, обмежуючись винятково

їх цивільно-правовим захистом у разі порушення окремих із особистих немайнових благ (наприклад, ст. 1251 ЦК Російської Федерації) [1, с. 1].

У численних цивілістичних дослідженнях розглядалися різні терміни для позначення цих прав. Вони називалися особистими [2, с. 136], особистими немайновими, особистими нематеріальними [3, с. 47] чи просто нематеріальними [4, с. 18]. Визначення терміна "особистий" дійсно вживалося стосовно до суб'єктивних прав [5], а "немайновими" цивілісти зазвичай іменували інтерес, зміст зобов'язання та шкоду, але ніяк не права. Термін же "немайнові" став застосовуватися для протиставлення даної групи прав і суспільних відносин майнових відносин [6, с. 18]. Рядом цивілістів критикувався цей термін, оскільки він представляє собою заперечення майнового характеру досліджуваних відносин без визначення позитивного їх змісту [7, с. 622].

На думку М. М. Агаркова, "тісний зв'язок права з особистістю", приналежність права до числа особистих, і "немайновий характер", приналежність права до числа немайнових, – це дві різні характеристики суб'єктивного права. Суб'єктивне право є особистим, якщо воно має своїм об'єктом блага, що характеризують суб'єкта як особистість (індивідуальність) і тому від нього невіддільні; немайновим – якщо воно не може бути включено в актив (майно) свого носія, тобто не служить справі безпосереднього задоволення його майнових інтересів [8]. Точно таким же чином розрізняє значення понять "особистий" і "немайнову" (нематеріальний) І. А. Покровський (тільки вчений вживає інше термін – право особи).

Саме словосполучення "особисті немайнові права" вперше зустрічається в доповіді А. Я. Вишинського, який проголосив вивчення питання "... про природу та особливості особистих немайнових прав громадян " одним із завдань науки радянського соціалістичного права [9, с.56].

Згодом термін "особисті немайнові права" вживався І. Гуревичем для позначення одного з видів особистих прав, не пов'язаних з майновими, так званих "чисто немайнових прав" [10, с. 29], і Д.М. Генкін, констатує необхідність охорони особистих немайнових прав громадян не цивільним, а державним, адміністративним і кримінальним правом [11].

Головною відмінністю особистих немайнових прав від майнових є їх нематеріальний характер, тобто їх здійснення не пов'язане безпосередньо з наданням або утриманням з боку інших осіб будь-якого майна за певну плату або його еквівалента.

Остаточно поняття "особисті немайнові права" устанoviлося під впливом О.С. Іоффе [12].

Найважливішою ознакою особистих немайнових прав є їх спрямованість на виявлення і розвиток індивідуальності особистості [13, с.131].

Відомий російський цивіліст XIX ст. Ю. С. Гамбаров писав: «В умовах сучасного життя ці права складають вище і дорогоцінне з права індивіда вже тому, що вони мають своїм предметом вищі і найкоштовніші людські блага. І так як ці блага тісно пов'язані з кожним індивідом і охорону в його відносинах до інших індивідам...» [14, с. 86].

Особливої уваги заслуговує аналіз особистих немайнових прав працівника, які збагачують право на працю.

Право на працю є одним із основних соціально-економічних прав. Як зазначено у Статуті Міжнародної організації праці (МОП), загальний і тривалий мир може бути встановлено лише за умови, що він ґрунтується на соціальній справедливості. А також відзначається, що незадовільні умови праці, які спричиняють несправедливість, потребу та злидні великій кількості людей, можуть викликати заворушення настільки великі, що мир і гармонія у світі будуть поставлені під загрозу.

Крім того, важливо усвідомити внутрішній зв'язок між працею та людською гідністю, оскільки право на працю визначає можливість людей

займатися працею для забезпечення як свого матеріального добробуту, так і духовного розвитку в умовах свободи та гідності, економічної безпеки та рівних можливостей.

Немайнова сторона трудових правовідносин, пов'язана з його особистісною ознакою, стала об'єктом спеціального дослідження радянських вчених-трудоників з початку 60-х років ХХ століття.

В основі особистих немайнових прав працівників, закріплених у трудовому законодавстві, лежать конституційні особисті права громадян [15, с.48]. Однак, трудовим законодавством регулюються лише ті особисті конституційні права, які прямо або непрямо пов'язані з виконанням працівником трудової функції. Для виділення групи особистих немайнових прав працівників головною ознакою є сфера їхньої трудової діяльності, пов'язана з суспільними відносинами, які впливають на ступінь їх реалізації щодо окремого індивіда (особистості). Зміст особистих немайнових прав визначається потребами і можливостями, які забезпечують держава, суспільство в цілях застосування працівником своїх творчих сил, здібностей всебічного розвитку.

Особливий внесок у розвиток теорії особистих немайнових прав у трудовому праві вніс М.І. Бару своєю роботою «Охорона трудової честі за радянським законодавством». М. І. Бару обґрунтував єдність співіснування в трудових правовідносинах майнової і немайнової сторін. У першому випадку, на його думку, учаснику правовідносин забезпечується матеріальний інтерес, не тільки в оплаті за працю, але і забезпечення безпечних і здорових умов праці. У другому випадку мова йде про моральний інтерес. Немайнова сторона трудових правовідносин виражається у моральної оцінки праці працівника. Виходячи з цього, М. І. Бару формулює немайнове суб'єктивне право працівника на трудову честь. Воно включає в себе право претендувати на моральну оцінку праці та право вимагати усунення будь-яких порушень та уражень трудової честі працівника. Також,

вчений виділив право на заохочення і право на висування «по службових сходах» [16, с. 15-19].

У праві в цілому на сьогоднішній день намічається нова постановка питання - цілісний підхід до людської особистості. У сучасних наукових дослідженнях (І. Я. Кисельова, А. М. Лушнікова, М. В. Лушнікова) системний підхід до прав людини у сфері праці називається однією з нових тенденцій. Відповідно з цим пріоритетним напрямком розвитку законодавства, що містять норми трудового права, має бути закріпленими та гарантованими права людини у сфері праці. Мова йде про реалізацію і захист особистих немайнових трудових прав, до їх числа яких належать: 1) забезпечують особисту цілісність, фізичну і психічну недоторканність (право на життя, здоров'я, особисту недоторканність, захист від психологічного тиску); 2) забезпечують індивідуалізацію особистості, її моральну цінність (захист честі, гідності, ділової репутації, право на професійне навчання та підвищення кваліфікації, на просування по службі); 3) гарантують автономію особи (свобода совісті, право на таємницю приватного життя, захист персональних даних працівника) [17, с. 18].

І система особистих немайнових трудових прав працівника збагачується в міру появи нових особистих немайнових прав. Їх перелік неухильно розширюється, що залежить від рівня розвитку життя, від культурного розвитку самої людини, його самосвідомості та самооцінки. Звідси, класифікація особистих немайнових трудових прав як теоретична побудова видозмінюється, вдосконалюється, розвивається, відображаючи досягнення теорії, законодавства та практики.

Особисті немайнові трудові права працівника, такі, як право на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації, право на справедливі і безпечні умови праці, право на моральні заохочення, право на недоторканність особистого життя і захист персональних даних, право на захист трудової честі та гідності і захист від моббінга, право на рівність та захист від дискримінації у сфері праці, набувають особливого значення.

Норми трудового права покликані доповнити і поглибити захист особистих немайнових прав та інших нематеріальних благ, здійснювану цивільним правом, стосовно особливостей трудових відносин, забезпечити права і свободи людини в період трудової діяльності [18, с. 44].

Отже, особисті немайнові трудові права – це суб'єктивні права громадян, які носять абсолютний характер. Відмінними ознаками особистих немайнових прав є такі: по-перше, вони не можуть бути оцінені в грошах, тобто за своєю природою мають нематеріальний характер, по-друге, вони невіддільні від особистості (ці блага не можна подарувати, продати, передати у спадок або іншим чином відділити від особи) і спрямовані на виявлення і розвиток індивідуальних здібностей особистості, по-третє, їх виникнення і припинення не пов'язано з обов'язковою наявністю певного правової підстави. Виникають ці права в процесі праці.

Інститут особистих немайнових трудових прав вимагає розширеної, чіткої правової регламентації в проекті Трудового кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. – К., 2007. – 41с.
2. Гражданское право. Учебник. Ч. 1 / Агарков М.М., Братусь С.Н., Генкин Д.М., Липецкер М.С., и др.; Отв. ред.: Миколенко Я.Ф., Орловский П.Е. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. - 279 с.
3. Страхование дело: Учебник / Рейтман Л.И., Коломин Е.В., Плешков А.П. и др.; Под ред. Рейтмана Л.И. - М.: Банк. и биржевой науч.-кон-сульт. центр, 1992. - 524 с.
4. Брагинский М.И., Суханов Е.А., Ярошенко К.Б. Объекты гражданских прав // Хозяйство и право. - 1995. - № 5. - С. 3-24.
5. Див.: Русское гражданское право. Чтения, изданные по запискам слушателей: с приложением биографий и портретов Д. И. Мейера и А. И. Вицына и 3-х указателей / Мейер Д.И.; Под ред.: Вицын А.И.; испр. и доп.: Гольмстен А.Х. - 10-е изд., испр. и доп. - Петроград: Н. К. Мартынов, 1915. - 715 с.

6. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под общ. ред.: Белов В.А. - М.: Юрайт-Издат, 2007. - 993 с.
7. Див.: Там само. – С. 622.
8. Див.: Агарков М.М. Право на имя // Избранные труды по гражданскому праву: В 2 т. Т. 1. М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. (Серия «Научное наследие»). – 460 с.
9. Вышинский А.Я. Основные задачи науки советского социалистического права // Вопросы теории государства и права. М. - 1949. - 419 с.
10. Гуревич И. Честь и другие неимущественные права граждан и их охрана в социалистическом гражданском праве. (Начало) // Советская юстиция. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. - № 2. - С. 26-32.
11. Див.: Генкин Д.М. Предмет советского гражданского права // Советское государство и право. - М.: Наука, 1955, № 1. - С. 102-109
12. Иоффе О.С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права // Советское государство и право. – 1966. - №7. – С. 51 - 59.
13. Основные проблемы гражданского права / Покровский И.А.; Редкол.: Козлова Н.В., Корнеев С.М., Кулагина Е.В., Панкратов П.А.. - 3-е изд., стереотип. - М.: Статут, 2001. - 354 с.
14. Гражданское право. Общая часть / Гамбаров Ю.С.; Под ред.: Томсинов В.А. - М.: Зерцало, 2003. - 816 с.
15. Зарубина Н. П. Личные права рабочих и служащих// Правоведение. -1983. - № 1. - С. 48 – 54.
16. Див. докладніше: Бару М.И. Охрана трудовой чести по советскому законодательству. М.; Юрид. лит., 1966. - 103 с.
17. Дивеева Н.И. Теоретические проблемы индивидуального правового регулирования трудовых отношений : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.05. - М, 2009. – 47 с.
18. Киселев И.Я. Новый облик трудового права стран запада (прорыв в постиндустриальное общество). - М.: Интел-Синтез, 2003. - 160 с.

Анотація

Лагутіна І. В. Особисті немайнові трудові права як правова категорія . – Стаття.

У статті обґрунтовується, що у сучасних наукових дослідженнях системний підхід до прав людини у сфері праці називається однією з нових

тенденцій. Особливе значення набуває реалізацію і захист особистих немайнових трудових прав, які збагачують право на працю.

Ключові слова: особисті немайнові трудові права, немайнова сторона трудових правовідносин.

Аннотація

Лагутина И. В. Личные неимущественные трудовые права как правовая категория. - Статья.

В статье обосновывается, что в современных научных исследованиях системный подход к правам человека в сфере труда называется одной из новых тенденций. Особое значение приобретает реализация и защита личных неимущественных трудовых прав, которые обогащают право на труд.

Ключевые слова: личные неимущественные трудовые права, неимущественная сторона трудового правоотношения.

Summary

Lagutina I. V. Personal non-property labour rights as a legal category. - Article.

The article states that in modern scientific research, systematic approach to human rights in the workplace is called one of the new trends. Of particular importance is the realization and protection of personal non-property labour rights, which enrich the right to work.

Key words: personal non-property labour rights, non-property part of the employment relationship.